

Széman Zsuzsa

Éheznek az idősek?

Az idősek elszegényedése (1987—1989)

Öt éve még büszkén adták hírül a statisztikák, hogy az időskorúak több mint kilencven százaléka naponta háromszor étkezik. Tavaly, e réteg nagyobbik része már nem lakott jól, sőt, egyre többen éheztek. De hogyan kerültek a nyugdíjasok ebbe a helyzetbe, és mit jelent számukra az éhezés?

Induljunk ki abból a tényből, hogy a nyugdíjas munkaerőpiac virágzásakor, 1980 és 1986 között, a nyugdíjasok 20—21%-a dolgozott a hivatalos munkaerőpiacon. Az inaktív háztartások 61%-ában (elsősorban a falusi háztartásokban) pedig mezőgazdasági jövedelempótló vagy ún. fogyasztást kímélő tevékenységet folytattak.

Ez az — akkoriban állandónak hitt — munkaerőpiac azonban 1987-től egyre gyorsuló ütemben erodálódott. (Az erózió mértéke a nagyvállalatok körében 1986 és 1988 között 10—30% volt, 1989-ben pedig elérte az 50%-ot, s a „leépítetteket” az újonnan alakuló magánszféra sem olvasztotta magába.) Miként érinti ez a folyamat a nyugdíjasokat? Tekinthetjük-e az *időseket* a hajléktalanokkal, a gyermekes családokkal, a pályakezdő fiatalokkal, a munkanélküliekkel, a cigányokkal, egyszóval az *aktív korúakkal* legalább egyenrangúan veszteseknek? Ezekre a kérdésekre próbált egy 1987—1989 között lefolytatott kismintájú vizsgálat magyarázatot keresni. 1987 végén és 1988 elején felmérést folytattunk két munkaközvetítő irodában. Egy félig-strukturált kérdőívvel egy-egy hét ügyfélforgalmát (244 fő) dolgoztuk fel egy vidéki város munkaközvetítőjében, illetve a főváros Nyugdíjas Munkaközvetítő Irodájában. A vizsgálatok között eltelt rövid időszak ellenére olyan változásokat észleltünk, amiket kapcsolatba lehetett hozni az elszegényedéssel, de statisztikailag nem voltak szignifikánsak. Ezért a budapesti Nyugdíjas Munkaközvetítő Irodában újabb felvételre kerítettünk sort 1989 elején. Jelen munkában, a lényeges elmozdulásokra koncentrálva, az 1987-es és az 1989-es felvétel eredményeit hasonlítjuk össze.¹

A nyugdíjasok elszegényedése

1987-ben a kérdezettek alig több mint egynegyede mondta azt, hogy

„szinte mindig küszködik, hiányzik a pénz”. Arányuk 1989-re 40%-ra nőtt, 22%-ról közel felére csökkent viszont azoké, akik azt válaszolták, hogy „gond nélkül” tudnak megélni. A legnagyobb csoport (a munkakeresők kb. fele) az „egyik napról a másikra élek” kifejezéssel jellemezte saját helyzetét.

1. tábla

A saját jövedelmi helyzetről alkotott szubjektív vélemények százalékos megoszlása

	1987-es	1989-es
	felmérés	
„gond nélkül él”	22	14
„éppen, hogy megél, esetenként nélkülöz”	50	46
„mindig küszködik, hiányzik a pénz”	28	40
Összesen:	100 (N = 72)	100 (N = 50)

Elfogultak lennének az idősök saját magukkal szemben? Egyáltalán mit neveznek küszködésnek, nélkülözésnek? Ennek tisztázása híján a társadalom egy része valószínűleg hajlamos lenne rá, hogy az idősök saját helyzetükről kialakított véleményét (a tapasztalati tények ellenére) életkori tünetnek, az országos bajok közepette az egyéni problémákat felnagyító, a gondokat eltúlozó magatartásnak fogja fel.

Mindenekelőtt nézzük meg, nem lehet-e valamilyen „külső” okkal összefüggésbe hozni a negatív változást. Többen kerültek volna be a későbbi felmérés mintájába, akik kívül rekedtek a „szociális védőháló” nyújtotta „biztonságon”? A válasz egyértelműen *nem*. Mindkét felvételnél a kérdezettek 10–10%-ának adtak rendkívüli szociális segítyt (országosan az idősök 13%-a kapott ilyet), ami az adott időszakban eleve szegénységük nyílt elismerésével volt egyenlő.

A családi kapcsolatok sem magyarázzák ezt a negatív változást. Az idősök túlnyomó többsége mindkét felvételnél egy vagy két élő gyermeket mondhatott magáénak, s a szülő-gyermek viszony általában jónak volt tekinthető. Mindkét alkalommal a gyermekek több mint egy-negyede segítette szüleit, az esetek jelentős részében azonban a gyermek maga is segítségre szorult, mert nem volt lakása, kisgyermekkel volt gyeden, elveszítette a munkáját, a pályakezdő fiatalok közé tartozott stb.

Megmagyarázhatná, hogy a munkát kereső idősök miért ítélték meg anyagi körülményeiket két évvel később sokkal rosszabbul, ha csökkent volna nyugdíj melletti plusz jövedelmük. A helyzet azonban ennek éppen az ellenkezője. A két időpont között 8%-ról 20%-ra nőtt azoknak az aránya, akiknek a nyugdíjon kívül egyéb jövedelmük is volt, és ennek ellenére munkát kerestek. A plusz jövedelemmel rendelkezők egyre nagyobb mértékű megjelenése a munkakövetítőben már önmagában jelzi, hogy egyre több olyan nyugdíjas akart a munkaerőpiacra lépni, aki ezt eddig feltehetően nem tette, mert egyéb forrásból származó kiegészítő jövedelme korábban biztosította megélhetését.

Nehézségek

1987-ben még a kérdezettek közel egyharmadát tették ki azok, akiknek semelyik évszak sem jelentett problémát. Két évvel később már a kérdezettek 94%-a mondta azt, hogy az évnek van valamilyen, számára különösen nehéz hónapja. (Csupán 6%-uk élt januártól decemberrig gondatlanul.) A kérdezettek jelentős része egyszerre több nehézséget is megnevezett.

Nem meglepő, hogy 1987-ben az energiahordozók már akkor is érezhető áremelkedésének hatására (1978-hoz képest az árindex-növekedés a háztartási- és fűtési energia vonatkozásában több mint 200%-os volt) a kérdezettek mintegy 60%-ának a téli hónapok okozták a legnagyobb gondot. (Úgy is értelmezhetjük ezt az adatot, hogy a téli, a fűtés és világítás miatt nehézséget okozó hónapok plusz költségeivel járó terhektől a nyári hónapok alatt az idősök anyagilag „regenerálódtak”.)

Annál inkább megdöbbenő, hogy két év leforgása alatt több mint a duplájára, 14-ről 34%-ra emelkedett azoknak az aránya, akiknek 10%-ra nőtt) azoknak a száma is, akiknek a nyár okozott gondot.² megduplázódott, 14-ről 34%-ra emelkedett azoknak az aránya, akiknek *minden* hónap egyformán nehéz, és megtízszereződött (1%-ról 10%-ra nőtt) azoknak az aránya is, akiknek a nyár okozott gondot.²

Az étkezések

Az 1987-es felvétel étkezési szokásai — az időközben lezajlott inflációk ellenére — alig tértek el az 1984-es mikrocenzus által jelzett ideális képtől. A naponta legalább háromszor étkezők többségben. Ők alkották a minta 85%-át. Elenyészően kevesen voltak, akik naponta csak egyszer ettek, azok sem voltak sokan (mindössze 14%), akik csak kétszer étkeztek.

A két évvel későbbi helyzet ehhez képest katasztrofális. Drasztikusan lecsökkent a naponta háromszor étkezők aránya, nem érte el a minta felét sem. Közel háromszorosára nőtt a napjában kétszer, és ugyancsak háromszorosára a napjában egyetlen egyszer étkezők aránya is. (Mit sem enyhít ezen, hogy emelkedett a háromnál többször étkezők aránya.)

2. tábla

Elég-e számára az étel mennyisége?
(százalékos megoszlás)

	1987-es	1989-es
	felmérés	
Elég	83	50
Szerényen étkezik, nem mindig lakik jól, néha éhes marad	4	22
Nem elég	13	28
Összesen:	100 (N=72)	100 (N=50)

1987-ben az időskorúak túlnyomó többségének elég volt a naponta elfogyasztott étel mennyisége. 1989-ben ez már csak a minta felére volt igaz. Vagyis a megkérdezettek fele ekkor már nemigen élvezhette a jóllakottság örömeit, sőt a korábbi 13%-kal szemben durván negyedük állandóan alultápláltságról panaszkodott.

Egy alacsony nyugdíjból élő nő elmondta, hogy 6 éve ment nyugdíjba, azóta 7 kilót fogyott, mert nem tud eleget enni, mindig éhes. Reggelire teát eszik piritóssal (illetve, amikor nyugdíját megkapja, tejet vagy tejeskávét), vacsorára üres levest kenyerrel.

Egy cukorbeteg férfi panaszkodott, hogy hiába írja elő az orvos a gyakori étkezést, képtelen magának a pénzét úgy beosztani, hogy abból alkalmanként három étkezésre fusson. Választhat az evés vagy a gyógyszervásárlás, a kórházi költségek kifizetése között. (Az igen komoly betegségben szenvedők, pl. a cukrosok, a rákosok alapgyógyszerei ingyenesek, a kiegészítő gyógyszerek tömege azonban már nem az.)

Egy felnőttkorú fiával együttlakó nyugdíjas asszony elmesélte, hogy csak reggelire és vacsorára futja kettejük jövedelméből. Fia délben a munkahelyén étkezik. Ő délben nem eszik semmit. Vacsorára felváltva esznek bablevest (hús nélkül), krumplicevest, tojáslevest, rántott levest. Korán étkeznek, délután 5 óra, fél 6 óra tájt, másként nem is bírná már, annyira éhes. Az ebédet mégis ki kell hagynia, mert különben képtelenek lennének a lakás rezsijét kifizetni. (Csak vasárnapként tud valamiféle húst az asztalra tenni, csirkelábat, belsőséget, esetleg oldalast.) Két éve jutottak lakáshoz, a kötelező hiteltörlesztés és a rezsi kifizetése után egyszerűen nem marad elég pénzük élelemre.

Egy másik idős nő reggelire tejet és kenyeret evett, ebédre semmit, vacsorára rántott levest vagy lebbencs levest. De állandóan attól félt, hogy ha valamit emelni fognak, erre sem fog telni. „Akkor lopni fognak” — mondta —, „szégyen, hogy 28 évi becsületes munka, két gyerek felnevelése után erre kényszerítik az embert.”

Ugyancsak egy idősebb asszony mesélte el, hogy előző nap reggelire teát ivott piritóssal, ebédre semmit nem evett, vacsorára pedig egy pohár joghurt jutott, mert a hó végéig hátralévő 7 napra már csak 100 forintja volt. Abból pedig semmire sem futotta. Nagyon várta már a fiát, aki ilyenkor szokott általában látogatóba jönni, s szép csendben fel szokta tölteni a hűtőszekrényét, amiből beosztással két hétig szerényen megélt. A fia mindig kérdezte, hogy mire van szüksége, de ő sosem panaszkodott. Tudta, hogy a gyerekének sem megy fényesen, miért terhelje őt még külön a saját problémáival.

Az ilyen és hasonló példákat vég nélkül lehetne folytatni. A konkrét eseteket azért idéztük, hogy nyilvánvalóvá tegyük, a számok, a százalékok mögött nem fogyókúrás megfontolások, orvosi diéta, a mértéktelen étkezéstől való tartózkodás áll. Az elkészített ételek — az üres leves, a lebbencs-, bab-, krumpliceves stb. — is jellemzően azok, amik a múltban a szegénység tipikus megnyilvánulásai voltak. Ha ehhez azt a tényt is hozzátesszük, hogy országosan az időskorúak nagyobbik fele komoly betegségekben szenved (pl. gyomorpanaszok, hályogok, rák, magas vérnyomás, keringési panaszok, szívbetegségek), s ezek miatt a „normálistól” eltérő, azaz drágább (és gyakoribb) étkezés lenne javallott, joggal állíthatjuk, hogy a nyugdíjaskorúak nagy részének már csupán az étkezések gyakoriságát, illetve mennyiségét tekintve is súlyos gondjai vannak.

Az előbb bemutatotthoz képest csak kicsivel volt jobb helyzetben az, aki úgy fogalmazott, hogy „szerényen étkezik, nem érzi magát jóllakottnak, néha éhes marad”. Az ilyenek fő gondja az volt, hogy „tudtak volna még enni”. A jóllakottság hiánya főleg hónap végén kínozza őket. Számuk két év alatt megötszöröződött.

Ezek az adatok annál inkább elszomorítóak, mert 1989-ben a korábbi 1%-kal szemben a munkát keresők 18%-a rendelkezett kiskerttel, vagyis olyan lehetőséggel, ami funkcióját tekintve elsősorban a háztartás, a család saját szükségleteit elégítette ki. Főleg közülük kerültek ki azok, akiknek étkezését gondoktól mentesnek foghatjuk fel, de már itt is előfordult, hogy a kiskert fogyasztást kímélő szerepe csak nyáron jelentett igazi megoldást. Úgy ítéljük meg, hogy problémánk megközelítése szempontjából ez fontos mutató, ezért a kiskert, a háztáji gazdaság szerepével az alábbiakban — néhány gondolat erejéig — külön is foglalkozunk.

A kiskert szerepe az idősök étkezésében

A nyugdíjas munkaközvetítőben 1987-ben alig fordult meg olyan munkát kereső, aki egyben kiskertet is művelt volna. 1989-ben viszont már a kérdezettek közel egyötödének volt kiskertből származó bevétel. Ez azért lényeges, mert a két mintán belül alig változott a főváros agglomerációs gyűrűjéből illetve vidékről jött delükvensek aránya. (A munkát keresők zöme 1987-ben is, 1989-ben is a munkaközvetítő irodát környező belső pesti, illetve a belbudai kerületekből kerül ki, így mintánkban csaknem változatlanok kell tekintenünk a falusi életmód jellemzőjével, a kiskerttel, a háztáji gazdasággal rendelkezőket.) Annál inkább szerepük volt viszont a kiskerttulajdonosok növekvő arányában a makroszintű gazdasági és társadalompolitikai mozgásoknak, a célzott inflációnak, a rossz „szociális hálónak” és a nyugdíjas munkaerőpiac eróziójának. A fogyasztói árak akkori „alacsony szintje” és a kiskert gazdaság fogyasztás-kímélő volta mellett 1987-ben, az első felvételnél, még nem voltak a külső körülmények olyan szorítóak, hogy ezek a nyugdíjasok is be akarjanak lépni a nyugdíjas munkaerőpiacra. Amennyiben erre mégis szükség volt, valószínűleg találtak maguknak munkát intézményes segítség nélkül is, pl. kertészeti tevékenységet.

De miért olyan fontos a kiskerttulajdonosok növekvő arányú megjelenésére a munkaközvetítőben már most odafigyelni? A válasz kézenfekvő. Igen nagy a veszélye annak, hogy az idősök újabb és újabb csoportjai „csúsznak le”, s kényszerülnek rá a nyugdíjas munkaerőpiacon való — mint tudjuk — egyre sikertelenebb próbálkozásra. Bár hogyan alakul is a jövőben Magyarország helyzete, az uralmon lévő kormányoknak első teendőik között kell a Kádár-korszak mai napig tovagyűrűző hibáira gyógyírt találniuk, s ez csak úgy lehetséges, ha az egyes elemeket nagyobb összefüggéseikben, azok várható hatásaiban is megvizsgálják. Az 1990 elején bevezetett inflációs intézkedések, a csatornaszolgáltatás 437%-os, a vízszolgáltatás 317%-os emelése éppen ezt a fogyasztást kímélő mezőgazdasági tevékenységet sodorta végveszélybe. A nyugdíjas népességnek nemcsak a rossz társadalompolitikával, a nyugdíjas munkaerőpiac eróziójával kellett és kell szembe-szűlnie, hanem azzal az egyre nagyobb veszéllyel is, hogy kicsúszik lába

alól a háztáji gazdaság, amely a nyugdíjas munkaerőpiachoz hasonlóan igen fontos szerepet játszott megélhetésében.

Az akkori áremelések tervezői nem gondolták végig, vagy nem tartották fontosnak annak elemzését, hogy mit jelentenek gazdasági és társadalompolitikai szempontból a már jelzett áremelések a nyugdíjasok kiscgazdaságára nézve. Mint mindig, most is csak a költségvetési hiányra gondoltak, a „lukak” pótlására ügyeltek. Hogy ez mit jelent a valóságban, egy példán próbáljuk bemutatni. Egy 400 négyszögöles telek locsolása az áremelkedés után, száraz időjárást feltételezve napi 20—35 Ft-ba is belekerülhet. Ez havonta elérheti az 1990-es év eleji átlagnyugdíj egyhatodát. Az öntözés ilyen mértékű drágulása mellett nyilvánvaló, hogy a második gazdaságban végzett termelői munka (akár jövedelemkiegészítés, akár fogyasztás-kimélés a szerepe) az időjárás függvényévé válik.

Eredeti gondolatmenetünkhöz, az idősek étkezéséhez visszatérve, a kiskertnek nemcsak mennyiségi, de minőségi értelemben véve is igen fontos feladata volt. Olyannyira, hogy a kiskert ilyen irányú jelentőségét maguk a statisztikák is elismerték. A kisnyugdíjakkal kapcsolatos helyzetképet éppen azzal próbálták enyhíteni, hogy a nyugdíjak összege és az ilyen összeget kapó nyugdíjasok aránya mellett rögtön megemlégtették a túlnyomórészt vidéki nyugdíjasok rétegét, akik — háztájiból származó jövedelemkiegészítésük miatt — mégsem élnek olyan rossz körülmények között.

De mi történik az időskorú népességgel, ha a kiskert eróziója is bekövetkezik? Hasonló sors vár rájuk, mint megkérdezettjeinkre, akiknél az étkezésnek nemcsak mennyiségi, de minőségi oldalát tekintve is igen jelentős negatív változásokat tapasztaltunk?

Az étkezés minőségi jellemzőinek változása

Az 1985-ös, a magas inflációt megelőző háztartásstatisztika már jelezte, hogy az idősek minőségi étkezésével gondok vannak. Az egészségre káros anyagok — zsír, liszt, kenyér, cukor — fogyasztását különösen az idősek körében tartották magasnak, s ennek okait az idősek jövedelmi viszonyaira vezették vissza. Ez a statisztika mégis „megnyugtató” volt, mert azt mutatta, hogy a nyugdíjasok állati eredetű fehérjéket tartalmazó élelmiszerekből (hús, tej, tejtermékek, tojás), burgonyából, zöldségből és gyümölcsből is többet fogyasztanak, mint az aktív háztartások tagjai.

Első felvételünk igazolta ezt a statisztikát. Kérdezettjeink 79%-a fogalmazott úgy, hogy nyugdíjából, illetve jövedelméből (a kettő csaknem azonos volt) rendszeresen (két- háromnaponta, de hétvégeken mindig) jutott hússra, 81%-uk tudott rendszeresen zöldséget, és 86%-uk gyümölcsöt venni. Olyan, akinek étkezésében ezek a dolgok egyáltalán nem szerepeltek, ekkor még alig fordult elő. Arányuk csupán 4% volt. Viszonylag kicsi volt azon köztes réteg súlya is, aminél már a szegényedés tüneteként felfogható jegyek is előfordultak. 17%-nyian voltak, akik általában (vasárnapokat, ünnepeket kivéve) nem ettek húst, és ugyancsak 17%-nyian, akik általában zöldséget nem ettek. 8%-uknak nem jutott gyümölcsre.

1989-re ez a helyzet gyökeresen megváltozott. Ebben a mintánkban a nyugdíjasok kevesebb mint fele válaszolta azt, hogy étkezésében

rendszeresen előfordul a hús. Erősen lecsökkent a rendszeres gyümölcsfogyasztók aránya is, alig érte el a minta kétharmadát. A kiskert miatt viszonylag enyhébb volt a tendencia a zöldségfogyasztás területén. Ennek ellenére a nyugdíjasok csupán 70%-a fogyasztott rendszeresen zöldséget. A leghátrányosabb negatív változás mégis a húsnál történt, mert a minta legnagyobb részét, 46%-át ekkor már az a két évvel korábban még vékony „köztes” réteg alkotta, aminek általában nem jutott hússra, csak vasárnaponként került asztalukra, „ünnepi étel” gyanánt, csirkeláb, belsőség, csont hússal. Jelentősen megnőtt azok csoportja is (s meghaladta a minta egytizedét), akiknek étkezése egyáltalán nem tartalmazott húst.

Összességében ekkor a nyugdíjasok közel egyharmadának általában sem zöldségre, sem gyümölcsre nem futotta. „Pozitívumnak” fogható fel viszont, hogy 1989-ben még nem akadt olyan nyugdíjas, akinek étkezéséből teljesen hiányzott volna a zöldség, és nem nőtt azok aránya sem, akik egyáltalán nem ettek gyümölcsöt.

3. tábla

A kérdezettek hús, zöldség, gyümölcs fogyasztása (százalékos megoszlás)

	1987-es				1989-es			
	felmérés							
	rendszeresen	általában	egyáltalán nem	összesen	rendszeresen	általában	egyáltalán nem	összesen
	jut				jut			
Hús	79	17	4	100	42	46	12	100
Zöldség	81	17	3	100	70	30	—	100
Gyümölcs	88	8	4	100	64	32	4	100
	(N=72)				(N=50)			

Ezek az adatok egyértelműen jelzik, hogy a nyugdíjasok nemcsak kevesebbet ettek, de „minőségi” vonatkozásban is változtattak szokásaikon. De miért volt erre szükség?

A nyugdíjas háztartásokban a munkavégzésből származó és a nyugdíj alkotta együttes jövedelemből az élelmiszerekre fordított személyes célú kiadás már az 1980-as évek közepén is igen jelentős mértékű, 41%-os volt. (10%-kal több, mint az aktív háztartások hasonló célú kiadásai.) Mivel bizonyos állandó költségek (lakbér, villany, gáz, gyógyszer, orvosi kezelés) a nyugdíjas munkaerőpiac eróziója, azaz a jövedelemcsökkenés ellenére folyamatosan terheltek a nyugdíjat, a „nadrágszíjon” kellett egyet húzni, mivel a nyugdíjasoknak „egyéb” nehézségeik is voltak.

Egyéb nehézségek

42%-ról 56%-ra emelkedett ugyanis azok aránya, akik 1989-ben a megnövekedett fűtési költségek miatt panaszkodtak. Míg 1987-ben az

ilyen jellegű gondok elsősorban a kisnyugdíjasokat érintették, akiknek nyugdíja átlagosan 3412 Ft alatt volt, addig két évvel később a problémát már a „magasabb” nyugdíjat élvezők (5050 Ft-os jövedelműek) is megérezték. A fűtést nehézségként megjelölők jövedelme korábban 17%-kal maradt el a minta átlagjövedelmétől. 1989-ben már az átlagnyugdíj (átlagjövedelem) fölöttiek is ilyen jellegű gondokkal küzdöttek.

A lakbérre és világitásra vonatkozó problémákról mindkét felvétel során a megkérdezettek alig több mint egynegyede beszélt. A változatlanság oka, hogy az áremelkedések ezt a területet a felmérések idején még nem érintették. Az „átlaghoz való felzárkózás” azonban itt is érezhető. Az e nehézséget említők egy főre eső átlagos jövedelme 1987-ben még 16%-kal elmaradt a minta átlagos egy főre eső jövedelmétől, 1989-ben viszont már 2%-kal meghaladta az átlagot.

Az idők számára igen fontos gyógyszerkiadások vonatkozásában ugyancsak negatív változás történt. A munkát keresőknek is voltak komoly egészségügyi panaszai, ezeket tehát kezelni kellett. 1987-ben a kérdezettek csupán 6%-a említette újonnan felmerülő gondjai között a gyógyszerköltségeket. Ez az arány 1989-re, a gyógyszeráremelések után a háromszorosára nőtt, s a nyugdíjasok 21%-át érintette. Viszszatérő panaszként könyvelhettük el a „még tőlem is elvárta az orvos a hálapénzt” megfogalmazást.

Ha a táplálkozást, a fűtést, a világitást, a lakbért, a gyógyszerek szedését az időskori biológiai lét alapvető paramétereinek tekintjük, a már elmondottak tükrében nem meglepő, hogy 56-ról 71%-ra nőtt azok aránya, akik (saját szavaik szerint) „alapvető megélhetési gondokkal” küzdöttek, akik helyzetüket egyre rosszabbnak érezték. A vizsgálat indulásakor a nyugdíjasoknak átlagos nyugdíjuknak kb. a felével (2976 Ft-tal) több pénzre lett volna szükségük a társadalmilag elfogadható szintű megélhetés biztosításához. A megélhetéshez nélkülözhetetlen pénz két évvel később már az akkori átlagos nyugdíjnál 70%-kal nagyobb összeggel (3433 Ft-tal) volt egyenlő.

Védekezések

A nyugdíjasok persze megpróbáltak védekezni. Először is spóroltak, hiszen 26%-ról ennek közel kétszeresére emelkedett azok aránya, akik takarékoskodtak. A takarékoskodás enyhébb formái közé tartozott, ha a nyugdíjas minimalizálta ruházkodási költségeit, a legszükségesebbeket karitatív akciók, külföldi rokonok segítségével oldotta meg stb. Drasztikusabb formák is megjelentek. Utóbbiak sorába tartozott, ha a nyugdíjasok korábban feküdtek le, kikapcsolták a fűtést vagy csak egy szobát fűtöttek, télikabátban ültek a szobájukban. Ennek az idősekre kényszerített „spórolásnak” köszönhetően a télen átlagosan kifizetett havi rezszi (lakbér, villany, fűtés) abszolút értékének növekedése ellenére (1700 Ft-ról 1869 Ft-ra) az egy főre eső személyes jövedelemből a rezsire kifizetett arány 4%-kal csökkent (41%-ról 37%-ra).

Egy másik lehetőség a családi segítség volt. 10%-ról 21%-ra nőtt azoknak az aránya, akik a családtól várnak, várnának (elsősorban pénzübeli) segítséget. Csakhogy az aktív családtagok anyagi lehetőségei is erősen korlátozottak.

A meglévő vagyontárgyak értékesítésével sem lehet már túl messzire jutni. A kérdezetteknek mindkét mintában csak 17%-a tudott arany jegygyűrű, bunda, télikabát eladásával vagy elzálogosításával pénzt szerezni.

A tanácsokhoz rendkívüli szociális segélyért csak igen kevesen, 2–3%-nyian fordultak.

Két év alatt viszont megháromszorozódott (6-ról 19%-ra emelkedett) a helyzetükön munkavállalással javítani kívánók aránya. A védekezési struktúrában tehát változás történt. A stratégiák fontossági sorrendjében az utolsó előtti helyről a második helyre került a nyugdíjas munkaerőpiacra való belépés igénye.

4. tábla

A védekezés módjainak a választások százalékos gyakorisága alapján alakult fontossági sorrendje

	1987-es		1989-es	
	sorrend	%	sorrend	%
nem védekezik	1.	28	1.	46
spórol	2.	26	2.	19
elad valamit	3.	17	3.	21
családi segítség (kölcsön)	4.	10	4.	17
munkát keres	5.	6	5.	5
segélyt kér	6.	3	6.	2
egyéb (nem meghatározható)	7.	10	7.	—

Mindez pont abban a pillanatban, amikor a nyugdíjas munkaerőpiac már csaknem teljesen felbomlott. Az új kormány nemrég jelentette be az újabb áremelkedéseket, köztük a villany 40%-kal magasabb fogyasztói árát. Ezzel a kör bezárult. Hacsak nem sikerül az idők esetében (is) sokkal hatékonyabb szociálpolitikai eszközöket bevetni, az elszegényedés körökben is megállapíthatatlanná válik, elérheti és túl is haladhatja az 1930-as évek szintjét.

Jegyzetek

1. A harmadik felvételnél összehasonlítási megfontolásokból csak a fővárosi nyugdíjas munkaközvetítő irodával foglalkozunk (122 fő). Mindkét mintánk fontosabb paraméterei (pl. jövedelem, egészségi állapot, nem stb. megegyeztek a budapesti és az országosan meglévő tendenciákkal, és a két minta összetételében sem volt eltérés.)

2. Az iskolakezdéssel járó, jelentős, tetemes többletkiadás, illetve a nyaralás megszervezése miatt elsősorban a kiskorú eltartottal együtt élő, iskoláskorú gyermeket nevelő nyugdíjasok nyilatkoztak így.